

kukunda hükümlerin ana gayeleri konusu çeşitli açılardan ele alınarak tahlil edilmiş, fıkıh kültüründeki temel kavramlarla ilişkilendirilmiş, son bölümde hukukun ana gayeleri konusundaki genel teori ve kuralların muâmelât hukukunun bazı dallarına tatbiki yapılmıştır. Eser Mehmet Erdoğan ve Vecdi Akyüz tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir (İstanbul 1988, 1996). 6. *Eleyse's-şubhu bi-ğarib* (Tunus 1967, 1988). Müellifin yirmi yedi yaşında iken kaleme aldığı eserde İslâmî eğitim meseleleriyle ilgili görüşler ele alınmıştır. 7. *Tahkikât ve enzâr fi'l-Kur'ân ve's-Sünne* (Tunus 1985). İbn Âşûr'a sorulan bazı sorularla bunların cevaplarını ihtiva eden eser oğlu Abdülmelik tarafından derlenmiştir. 8. *Divânü'n-Nâbiğa ez-Zübyânî* (Tunus 1976). İbn Âşûr'un derlemesi ve tahkikidir.

Müellifin yayımlanmış diğer bazı önemli eserleri de şunlardır: *Uşûlü'l-inşâ' ve'l-hiştâbe* (Tunus 1339); *Hâşiyetü't-tavzîh ve't-taşhîh li-müşkilâtı Kitâbi't-Tenkîh 'alâ Şerhi Tenkîhi'l-fuşûl fi'l-uşûl li-Şihâbidîn el-Karâfî* (Tunus 1341); *Nakdün 'ildiyün li-Kitâbi'l-İslâm ve uşûlü'l-hüküm* (Kahire 1344); *Şerhu Kaşideti'l-Aşâ el-Ekber* (Tunus 1929); *Mucezü'l-belâğa* (Tunus 1932); *el-Vakf ve âşârühü fi'l-İslâm* (Kahire 1937); *Şerhu'l-mukaddime fi'l-edebiyeye li-şerhi'l-İmâm el-Merzûkî 'alâ divânî'l-Hamâse li-Ebî Temmâm* (Tunus 1958, 1978; Libya 1978; Beyrut, ts.); *Kişşatü'l-mevlid* (Tunus 1392/1972).

İbn Âşûr'un sayısı yirmiyi bulan yayımlanmamış veya yayım aşamasındaki eserlerinden bazıları da şunlardır: *Mecmû'a fetâvâ, Mecmû'a mükâtebe fi'n-nevâzili's-şer'iyye, Emâli 'alâ Muhtaşarı Halîl, Ârâ' ictihâdiyye, Emâli 'alâ Delâ'ili'l-i'câz li'l-Cürcânî, Ğarâ'ibü'l-istimâl, Uşûlü't-tekkaddüm fi'l-İslâm, Târîhu'l-'Arab* (diğerleri için bk. Muhammed Aziz b. Âşûr, I [1990], s. 45-46). Tunus, Kahire ve Dimaşk'ta çıkan çeşitli dergilerde çok sayıda ilmî araştırma ve makalesi yayımlanmış olan İbn Âşûr, ayrıca Ebü'l-Kâsım el-İsfahânî'nin *el-Vâzih fi müşkilâti şî'ri'l-Mütenebbî* (Tunus 1968) ve Beşşâr b. Bürd'ün 7600 beyit ihtiva eden *Divânü Beşşâr b. Bürd* (I-III, Kahire 1369-1376/1950-1957, IV, Kahire 1966, ayrıca tamamı, Kahire 1967; Tunus 1976) adlı eserlerini neşretmiştir. İbn Âşûr, *Kitâbü Serikâti'l-Mütenebbî ve müşkili me'ânihi* (Tunus 1970) adlı eseri İbn Bessâm eş-Şenterîni'ye nisbet ederek yayımlamışsa da M. Rıdvân ed-Dâyê bunun İbnü's-Ser-

râc eş-Şenterîni'nin *Cevâhirü'l-âdâb ve zehâ'irü's-şu'arâ'* ve *'l-küttâb* adlı eserinin dördüncü bölümü olduğunu tesbit etmiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Âşûr, *Tefsirü't-tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus 1984, I, 44-45; a.m.f., *Mağâsîdü's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Tunus 1985, tür.yer.; a.m.f., *Uşûlü'n-nizâmi'l-ictimâ'i fi'l-İslâm*, Tunus 1985, s. 172, 213; Muhammed el-Hıdır Hüseyin, *Tûnis ve Câmî'u'z-Zeytûne* (nşr. Ali Rızâ et-Tûnisî), Dimaşk 1391/1971, s. 123-126; Arnold H. Green, *The Tunisian Ulama 1873-1915*, Leiden 1978, s. 89, 183-185, 206-207, 212-219, 249-250; Ammâr et-Tâlibî, *Âşâru İbn Bâdis*, Beyrut 1403/1983, III, 74-75, 95, 126; Mahfûz, *Terâcimü'l-mü'ellifin*, III, 304-309; Hind Şelebî, *et-Tefsirü'l-ilmî li'l-Kur'ânî'l-Kerîm beyne'n-nazariyyât ve't-tatbîk*, Tunus 1985, s. 22-23; Sâdik ez-Zemerî, *A'lâm Tûnisîyyûn* (trc. Hammâdî es-Sâhilî), Beyrut 1986, s. 361-367; Muhammed Sâlih el-Câbirî, *et-Tevâşül's-şekâfî beyne'l-Cezâ'ir ve Tûnis*, Beyrut 1990, s. 38-42, 46, 55; Ahmed Ömer Ebû Hacer, *et-Tefsirü'l-ilmî li'l-Kur'ân fi'l-mizân*, Dimaşk 1411/1991, s. 263-267; Muhammed Reşâd el-Hamzâvî, *el-Mu'cemü'l-'Arabî: İşkâlât ve mukârebât*, Beytülhikme 1991, s. 85-94; Abdülmecid Ömer en-Neccâr, *Fuşûl fi'l-fikri'l-İslâmî bi'l-Mağrib*, Beyrut 1992, s. 139-162; İsmâil el-Hasenî, *Nazariyyetü'l-mağâsîd 'inde'l-İmâm Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr*, Maryland 1416/1995, tür.yer.; Belkâsım el-Gâîlî, *Şeyhü'l-Câmî'i'l-a'zam Muhammed et-Tâhir İbn 'Âşûr: hayâtühü ve âşârühü*, Beyrut 1417/1996; Ali eş-Şennûfî, *Havliyyetü'l-Câmî'ati'l-Tûnisîyye*, sy. 10 (1973), s. 5-9; M. Rıdvân ed-Dâyê, "Kitâbü Serikâti'l-Mütenebbî ve müşkili me'ânihi li'bn Bessâm en-Nahvî", *MMLADm.*, LXX/4 (1416/1995), s. 611-622; M. Talbi, "İbn 'Âşûr", *El'* [İng.], III, 720; Muhammed Aziz b. Âşûr, "eş-Şeyh Muhammed et-Tâhir İbn 'Âşûr", *Dâ'iretü'l-ma'ârifî'l-Tûnisîyye*, Kartâc 1990, I, 40-46.

AHMET COŞKUN

İBN ÂT

(ابن عات)

Ebû Ömer Ahmed b. Hârûn
b. Ahmed en-Nefzî eş-Şâtîbî
(ö. 609/1212)

Endüslü hadis hâfızı.

5 Şevval 542'de (27 Şubat 1148) Şâtibe'de (Jativa) doğdu. Dedelerinden Ât'a nisbetle İbn Ât diye tanındı. Endülü'sün büyük kabilelerinden Nefze'ye mensup olup bazı kaynaklarda Nukrî nisbesiyle anılması doğru değildir. İlk öğrenimine Şâtibe'de muhaddis ve fakih olan babasının yanında başladı. Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Hüzeyl'den kiraat dersi aldı. Şâtibe Kadısı Muhammed b. Yûsuf b. Saâde, hâfız Uleym b. Abdülazîz, kadı ve muhaddis Ebü'l-Hattâb İbn Vâcib el-

Belensî ve İbn Beşkûvâl gibi âlimlerin talebesi oldu. Endülü's'teki öğrenimini tamamladıktan sonra hacca gitti. Ardından çeşitli ilim merkezlerine seyahatlerde bulunarak İskenderiye'de Ebû Tâhir es-Silefî ve İbnü'l-Mufaddal, Dimaşk'ta Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir ve Musul'da Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî gibi âlimlerden ilim tahsil etti; bir kısmından hadis rivayeti ve öğretimi için icâzet aldı. Kendisinden İbnü'l-Kattân el-Mağribî, Ebü'l-Hasan Sâid, hocası Ebü'l-Hattâb İbn Vâcib ve Ebü'l-Abbas İbn Seyyidünnâs rivayette bulundular. İbnü'l-Ebbâr'a Zilkade 608'de (Nisan 1212) hadis rivayeti hususunda icâzet verdi.

İbn Ât, Mâlikî fıkını iyi bilmekle beraber daha çok hadis alanında temayüz etti. Rivayet ve dirayetle ilgili hadis ilimlerine vâkıf, güvenilir bir muhaddis olup hadis metinlerini senedleriyle birlikte ezberinden rivayet etmesiyle tanınırdı. Nesir ve nazımın orta seviyede olduğu belirtilen İbn Ât'ın ulemâdan Abdullah b. Abdurrahman b. Ebü'l-Yâbis ed-Dîbâcî hakkında yazdığı mersiyesi meşhurdur.

Her gün düzenlediği hadis meclislerinde *Şahîh-i Buğârî* ve *el-Muvaftâ'a* ezberinden okutan İbn Ât hayır işleriyle ilgilenen zâhid ve mütevâz bir kimseydi. Şâtibeliler, üstün meziyetlerinden dolayı İbn Abdülber en-Nemerî ve onunla iftihar ederlerdi. Benî Abdülmü'min'e (Mü'minîler) mensup idareciler sık sık İbn Ât'ın görüşlerine başvurur, özellikle Şâtibe şehriyle ilgili düzenlemelerde kendisinden faydalanırlardı. İbn Ât, 15 Safer 609'da (17 Temmuz 1212) İkâb Savaşı'nda şehid oldu.

İbn Ât'ın pek çok konuda eser telif ettiği bilinmekle birlikte bunlar günümüze ulaşmamıştır. *Reyhânetü'n-nefes (tenneffüs)* ve *râhatü'l-enfûs fi zikri şüyûhi'l-Endelüs* adlı eserinde Endülü's'te kendilerinden öğrenim gördüğü hocalarını, *en-Nüzhê fi't-târif (ve't-târif)* bi-şüyûhi'l-liche'de ise doğuya yaptığı seyahatinde kendilerinden ilim tahsil ettiği hocalarını tanıttığı ve onlardan işittiği bazı hadislere yer verdiği belirtilmektedir. Birinci eser *Keşfü'z-zunûn*'da *Reyhânetü'l-enfûs fi'ulemâ'i'l-Endelüs* adıyla geçmiş, müellifin ismi ise muhtemelen dizgi hatası sonucu İbnü'l-Fât diye kaydedilmiştir (I, 940). Şiirlerinden pek çoğunun yer aldığı bu iki eserini ihtisar ettiği başka bir kitabından da söz edilmekte, ayrıca *Kitâbü't-Turer 'ale'l-veşâ'iki'l-mecmû'a* adlı bir çalışması olduğu kaydedilmektedir (Nübâhî, s. 116).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, Madrid 1919, I, 124-125; Münzîrî, *et-Tekmile*, II, 242-243; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XXII, 13-14; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, IV, 1389-1390; a.mlf., *el-İber*, III, 150; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 601-610*, s. 291; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzhheb*, Kahire 1911, s. 59-61; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 36-37; Nübâhî, *Târîhu kuğâti'l-Endelüs*, Beyrut 1400/1980, s. 116; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II, 601-603; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Lecne), s. 491; Keşfü'z-zunûn, I, 940; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, s. 172; İzzâhu'l-meknûn, I, 605; II, 641; Hedîyyetü'l-'arîfin, I, 89; Zirikî, *el-A'lâm*, I, 265; Kehâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifin*, II, 197; Abbas b. İbrâhîm, *el-İ'lâm*, II, 117-124; Abdülvehhâb b. Mâsûr, *A'lâmü'l-magribi'l-'Arabî*, Rabat 1406/1986, IV, 21-23.

NURİ TOPALOĞLU

İBN ATÂ

(ابن عطاء)

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Sehl b. Atâ' el-Edemî (ö. 309/922)

İlk devir sûfilerinden, muhaddis ve müfessir.

Nisbesinden Edemli olduğu anlaşılacak taysa da Irak, Yemen, Bahreyn ve Uman'da Edem adını taşıyan çeşitli yerleşim yerleri bulunduğundan (Yâkût, I, 169) onun bu bölgelerden hangisinde doğduğunu tesbit etmek mümkün değildir. Ancak hayatını Bağdat'ta geçirmiş olmasından hareketle burada doğduğu söylenebilir.

Louis Massignon ve Amir Moezzi gibi araştırmacılar, yaşadığı önemli olaylar ve bazı görüşlerinden yola çıkarak İbn Atâ'nın hayatını üç döneme ayırmışlardır. On çocuğundan dokuzunun eşkiya (muhtemelen Karmatîler) tarafından katledilmesi onun hayatında dönüm noktası olmuş, kurduğu hadis meclisleri bu olaydan sonra yerini tasavvuf meclislerine bırakmıştır. Moezzi'ye göre hayatının birinci dönemindeki görüşleri Hanbelî bakış açısını da dile getiren zühhd anlayışına, ikinci dönemindeki görüşleri daha çok Sünnî tasavvuf anlayışına uygun düşmektedir; üçüncü safha ise kendisinden birtakım şâhiy-yelerin zuhur ettiği son dönemdir.

İbn Atâ, Hallâc-ı Mansûr'un en sadık dostlarından biri olup onun idamına karşı çıkmış ve Hallâc gibi kendisi de zındıklıkla suçlanmıştır. Hallâc'ın idamından kısa bir süre önce onun görüşlerini savunduğu için Vezir Hâmid b. Abbas'ın huzuruna çıkarılan İbn Atâ, ağır hakaretlere uğramasına rağmen yine de doğru bildiğinden vazgeçmeyip vezire bu gibi işlerle uğraşmamasını, halka yaptığı zulümlerin ve haksız yere gasbettiği malların hesa-

bını düşünerek tövbe etmesini söylemiş, bunun üzerine işkence edilerek öldürülmüştür (309/922). Hallâc'ın hapiste iken kaleme aldığı, düşünce dünyasını ortaya koyması açısından önemli bir eser olan *Kitâbü't-Ṭavâsîn*'i gizlice dışarı çıkarıp günümüze ulaşmasını sağlayan İbn Atâ olmuştur. Hallâc'ın ona hapiste iken yazdığı iki mektup da günümüze ulaşmıştır (*Aḥbârü'l-Hallâc*, s. 118-120).

Hanbelî mezhebine mensup, hadis, tefsir ve beyân ilmine vâkif, fasih konuşan bir zat olduğu kaydedilen İbn Atâ, Yûsuf b. Mûsâ el-Kattân ve Fazl b. Ziyâd'dan hadis almış, kendisinden de Muhammed b. Ali b. Hubeys en-Nâkîd rivayette bulunmuştur. İbrâhîm Mârîstânî ve Cüneyd-i Bağdâdî gibi meşhur sûfilerin sohbetine katılan İbn Atâ, fenâ ve bekâ nazariyesinin kurucusu Ebû Saîd el-Harrâz'ın hayranlık duyduğu sûfilerdendir. Onun tasavvuf anlayışında uzletten çok celvet hâkimdir. İnzivâyâ çekilmek isteyen bir kimseye, daha sonra Nakşibendiyye tarikatında önemli bir ilke olarak benimsenen "zâhîrde halk ile, bâtında Hak ile" olmayı tavsiye etmiştir. Ona göre sûfiler tasavvufî bilgileri açıkça söylememeli, rumuzlarla ifade etmelidir. Zira bu bilgilerin ehil olmayanlara verilmesi yanlış anlaşılmasına veya yanlış anlatılmasına sebep olmaktadır. İbn Atâ ilmi dört kısma ayırarak bunları mârifet, ibadet, kulluk ve hizmet ilimleri şeklinde sıralar. En büyük gaflet Allah'tan, O'nun emirlerinden ve tecellilerinden habersiz olmak, en üstün itaat ise devamlı Allah'ı düşündürmektir. Kalbin mârifet nuruyla nurlanması Resûlullah'a her yönüyle uymakla olur. Mümin olmanın yolu da ona uymaktan geçer. Onun yolunu takip etmekten daha şerefli bir makam yoktur. Allah'ı tanımak için akıl yeterli değildir; akıl sadece kulluğun nasıl yapılacağını gösteren bir alettir. İnsanın mânevî hayatı için tehlikeli sayılan dünya onu âhiret kurtuluşu için yararlı amellerden alıkoymaz. Buna göre her insanın dünyası farklı olabilir; kiminin dünyası saray ve mesken, kimininki ticaret, kimininki güç, şöhret ve hükümlerlik, kimininki ilim ve onunla iftihar etme, kimininki sohbet meclisi, kimininki de nefis ve nefsanî arzulardır.

İbn Atâ, ibadete düşkünlüğüyle tanındığı halde kişiye gurur verip kendine güvenmesine yol açan ibadetin onun için bir şer, pişmanlık ve tövbe yoluna sevkeden günahın da bir hayır olabileceği uyarısında bulunur. Ona göre takvânın zâhîri hak ve hukuku gözetmek, bâtını da ihlâs ve niyettir. Çokça namaz kılp oruç tutmak,

mucâhede ve muhasebeye bulunmak, bol bol mal harcayarak hayır yapmak insanın derecesini yükseltmeyebilir; yüksek derecelere ulaşanlar her şeyden önce güzel huylarıyla temayüz edenlerdir. Nitekim Hz. Peygamber Kur'an'da bu özelliğiyle övülerek hakkında, "Şüphe yok ki sen yüksek bir ahlâk üzeresin" (el-Kalem 68/4) buyurulmuştur. İbn Atâ hakkında ki bazı rivayetler onun vaktinin çoğunu Kur'an hatmetmekle geçirdiğini göstermektedir. Daha sonraki dönemlerinde Kur'an'ı mânasına nüfuz ederek okumaya çalıştığı, senelerce devam ettiği halde bu çalışmasını bitiremediği nakledilir.

İbn Atâ'nın âyetlerin tefsirine dair görüşleri, İşârî tefsirlerle tasavvufî eserlerin temel kaynaklarından olan Sülemî'nin *Ḥaḳā'iku't-tefsîr*'inde geniş biçimde yer almıştır. Sülemî'nin tefsirinde dağınık halde bulunan bu görüşler Paul Nwyia tarafından derlenmiş ve *Nuşûş şûfiyye ğayru menşûre* adlı eser içinde yayımlanmıştır (Beyrut 1986, s. 35-182). Burada İbn Atâ'nın Felak ve Nâs sûreleri dışındaki sûrelerin bazı âyetleri hakkında açıklamaları bulunmaktadır. Ebû Bekir Muhammed el-Kelâbâzî, İbn Atâ'nın fenâ derecesine ulaşan kimselerin bekâ vasıflarına tekrar dönüp dönmeyeceğini dair *Kitâbü 'Avdeti's-şifât ve bed'ihâ* adlı bir eser kaleme aldığı söyler. Kaynaklarda İbn Atâ'ya bazı şiirler de nisbet edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Atâ, *Tefsîr (Nuşûş şûfiyye ğayru menşûre* içinde, nşr. P. Nwyia), Beyrut 1986, s. 35-182; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 281, 500; Kelâbâzî, *et-Ta'aruf* (Nevâvî), s. 79, 107, 126, 152, 164; Sülemî, *Ṭabakât*, s. 265-272; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 302-305; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, V, 26-30; Kuşeyrî, *er-Risâle*, I, 135; Hücvîrî, *Keşfü'l-maḥcûb*, s. 156-157; Herevî, *Ṭabakât*, s. 294-300; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-şafıe*, II, 444-446; a.mlf., *el-Muntazam*, VI, 160; a.mlf., *Telbisü İblîs*, s. 171; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ* (nşr. R. A. Nicholson), Leiden 1907, II, 67-75; Baklî, *Şerḥü'l-Şaḥîyyât*, s. 32, 38-39, 218-223; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 169; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIV, 255-256; a.mlf., *el-İber*, I, 458; Safedî, *el-Vâfi*, VIII, 24-25; Yâfîî, *Mir'âtü'l-cenân*, II, 261; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 138-139, 144; İbnü'l-Mülakkîn, *Ṭabakâtü'l-evliyâ*, s. 59-61; Câmî, *Nefehât*, s. 141-142; Şarânî, *et-Ṭabakât*, I, 81-83; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 46-48; *Aḥbârü'l-Hallâc* (ed. L. Massignon - P. Trauz), Paris 1957, s. 118-120; P. Nwyia, *Exegésé coranique et langage mystique*, Beyrut 1970, tür.yer.; Yaşar Nuri Öztürk, *Hak ve Aşk Şehidi Hallâc-ı Mansûr ve Eseri*, İstanbul 1996, s. 287, 406-407; Amir Moezzi, "İbn 'Atâ el-Adamî, esquisse d'une biographie historique", *St.I*, LXIII (1986), s. 63-127; Mînâ Häfzî, "İbn 'Atâ", *DMBİ*, IV, 302-307; Süleyman Ateş, "Ḥakā'iku't-tefsîr", *DİA*, XV, 163-165; Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", a.e., XV, 380.

REŞAT ÖNGÖREN